

ЛЕКСІЧНАЯ СІСТЭМА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ: АД ПАЧАТКУ XX СТ. DA ПАЧАТКУ XXI СТ.

Беларускія слоўнікі 20-х гг. XX ст. («Практычны расійска-беларускі слоўнік» М. Байкова і М. Гарэцкага (1924), «Беларуска-польска-расейска-лацінскі батанічны слоўнік» З. Верас (1924), «Беларуска-расійскі слоўнік» (1925) і «Расійска-беларускі слоўнік» (1928) М. Байкова і С. Некрашэвіча і інш.) адлюстроўвалі асноўныя напрамкі і тэндэнцыі тагачаснага словаўжывання і насілі нарматыўны характар. Аднак у працэсе пастаяннага прыстасавання моўнай сістэмы да новых умоў перадачы інфармацыі ў ёй назіраюцца ўнутраныя змены як вынік лексічнай дынамікі ў дыяхраніі.

Адным з працэсаў, які закрануў беларускую лексічную сістэму, можна лічыць размежаванне стылістычных пластоў як паказчык варыянтнасці словаўжывання, паколькі функцыянальна-стылістычная афарбоўка слоў таксама абумоўлена грамадскім характарам мовы. Гэта значыць, што грамадска-палітычная атмасфера, у якой развіваецца тая ці іншая мова, можа вызначаць тыпы і мадэлі выкарыстання адзінак гэтай мовы, павышаць або паніжаць пазнавальнае, каштоўнаснае значэнне гэтых адзінак, а таксама ўплываць на іх функцыі.

Дынаміка семантычных змен лексем, прапанаваных у беларускіх слоўніках 20-х гг. XX ст., лепей за ўсё прасочваецца на матэрыяле сучасных нарматыўных слоўнікаў, якія адпостроўваюць якасныя змены мовы: колькаснае папаўненне лексікі, стабілізацыя функцыянальных стыляў літаратурнай мовы, зрухі ў межах сінанімічных радоў і ўвогуле пластоў лексікі.

Аналіз слоўнікаў дае матэрыял для вызначэння пераходу некаторых лексем таго часу ў разрад сродкаў функцыянальна абмежаванага ўжывання. Прычым невялікі аб'ём і практычныя мэты складання беларускіх лексікаграфічных крыніц першых паслярэвалюцыйных гадоў (арыентацыя на паўсядзённае ўжыванне лексем) абумовілі наяўнасць малой колькасці слоў нейтральных з эмацыянальна-экспрэсіўнага пункту гледжання, якія затым перайшлі ў разрад афіцыйных, кніжных або спецыяльных і набылі адпаведныя паметы, напрыклад: *скрижаль* – *табліца ПРБС. 215; (кніжн.)*. 1. *Дошка, пліта з напісаным на ёй тэкстам (пераважна свяшчэнным, культавым)*. 2. *перан* *Пра тое, што захоўвае, куды занесены памяtnы падзеі, даты, імёны і пад. ТСБМ-5/1, 185.*

І наадварот, даволі шырока прадстаўлены словы, якія ў сучаснай беларускай мове набылі статус размоўных або ўстарэлых (з адпаведнымі паметамі ў сучасных беларускіх слоўніках).

Статус размоўных атрымалі словы наступных прадметна-тэматычных груп: рэаліі побыту і жыццядзейнасці чалавека: *нагавіцы* – *панталоны*, *брюки* ПРБС, 147; ПРБС-2, 105; ПРБС, 20; ТСБМ-3, 224; ТСБЛМ 360; асобасныя і сацыяльныя характарыстыкі чалавека: *абразнік* – *оскорбитель* ПРБС, 137; ПРБС-2, 98; ТСБМ-1, 71; *гадунец* – *воспитанник*, *питомец* ПРБС, 30; ПРБС-2, 24; ПРБС, 155; ПРБС-2, 111; ТСБМ-2, 11; назвы грамадскіх і прававых адносін: *пазычка* – *ссуда* ПРБС, 224; ПРБС-2, 158; ТСБМ-3, 604; *радоўка* – *очередь* МБС, 99; ТСБМ-4, 556; ТСБЛМ, 533; характарыстыкі мысленчых працэсаў і фізічнага стану: *лятунак* – *мечта* МБС, 75; НБМС, 140; ТСБМ-3, 76; *паралюш* – *паралич* ПРБС, 147; ПРБС-2, 105; ТСБМ-4, 44; ТСБЛМ, 442; абазначэнні прыродных з'яў: *цямнота* – *темнота* ПРБС, 229; ПРБС-2, 163; ТСБМ-5/2, 281; ТСБЛМ, 739; знешнія або якасныя прыметы з указаннем на матэрыял і функцыянальныя ўласцівасці: *волкі* – *сырой* ПРБС, 228; ПРБС-2, 162; ТСБМ-1, 503-504; ТСБЛМ, 116; *дэраваны* – *деревянный* ПРБС-2, 36; ТСБМ-2, 168; абазначэнні фізічных дзеянняў і псіхічных працэсаў: *галадаваць* – *голодать* ПРБС, 40; ПРБС-2, 32; ТСБМ-2, 16; *даўміцца* – *догадаться* НБМС, 72; ТСБМ-2, 151. Функцыянаванне некаторых слоў абмежавана выкарыстаннем іх у пэўны гістарычны перыяд, абазначэннем канкрэтных гістарычных рэалій, зарэгістраваных слоўнікамі 20-х гг. Такія словы з'яўляюцца гістарызмамі і маюць памету *гіст.*: *асаdnік* – *поселенец* ПРБС, 175; ПРБС-2, 124; (*гіст.*) *У Польшчы ў перыяд з 1920 па 1936 год – урадавы пасяленец-каланіст на заходнебеларускіх, пераважна пагранічных землях* ТСБМ-1, 274.

Такім чынам, змены ў сучаснай стылістыцы беларускай лексікі і словаўтварэння залежаць, як і ў 20-я гг. XX ст., ад унутры- і пазамоўных фактараў і выцякаюць з імкнення грамадскасці пераарыентаваць развіццё нацыянальнай літаратурнай мовы на шлях умацавання яе самабытнасці, а таксама пазбаўлення ад усяго таго, што штучна да яе прышчаплялася. Увогуле за гэтым радыкалізмам нельга не бачыць жадання як мага больш аддаліцца ад рускай мовы і савецкіх моўных штампав, і калі гэтага нельга зрабіць за кошт актывізацыі ўнутраных рэсурсаў, то гэта робіцца шляхам пераарыентацыі на іншыя крыніцы запазычання, у першую чаргу на польскія і ўкраінскія.